

MR TOMISLAV IŠEK

Seljaštvo Hrvatske krajem XIX i početkom XX stoljeća i pogledi Antuna Radića na njegovu društvenu ulogu

Malo boljem poznavaoću istorijata Hrvatske seljačke stranke, najveće građanske političke partije hrvatskog naroda do drugog svjetskog rata, lako će pasti u oči da među dosad obrađivanim pitanjima nema priloga u kojem se na naučno prihvatljiv način tretiraju njeni ideološki korijeni i osnove. Upravo zbog toga se još niko dosad nije prihvatio tog obimnog zadatka, a u istoj razmjeri i zbog naučne potrebe da »ab ove« priđe istraživanjima pretpostavki njene pojave, izvjesna obrađena pitanja, a još više sumarne i najčešće »en passoant« date ocjene ne mogu da izdrže ozbiljniju naučnu kritiku.

Dulje vremena baveći se jednom komponentom istorije Hrvatske seljačke stranke, njenom djelatnošću u Bosni i Hercegovini do 1929. godine, osjetio sam neodloživu potrebu da se vratim na početke njenog stvaranja, pa još i dalje na društveno-ekonomske odnose sredine u kojoj se javila ideja o potrebi političkog organiziranja seljaštva Hrvatske. Drugim riječima, to je značilo pobliže se upoznati sa ličnošću i djelom Antuna Radića, sa idejnim inspiratorom njene pojave. Do sada je ta ličnost izazivala određen interes¹⁾, ali gotovo svim tekstovima nedostajao

¹⁾ Murgić dr Božidar, *Život, rad i misli dr-a Ante Radića*, Zagreb, Hrvatska politička biblioteka, 1937, svezak drugi, 176 + 142 str.; Kranjčević Stjepan, *Antun Radić — Život, rad i misli*, 1940; Tasić F., *Socijalna ideologija i nacionalizam Antuna Radića*, Beograd, Biblioteka »Politika i društvo« — 30, 1939. godina.

je kritički prilaz sa pozicija istorijskog materijalizma. Uzrok tome je, svakako, u samim istraživačima i njihovoj idejnoj orijentaciji. Nužnost obraćanja mislima i djelu ideologa hrvatskog seljaštva tim je veća što je pojava i djelatnost Hrvatske pučke seljačke stranke neodvojiva od brata mu Stjepana, koji je neizmijenjenu bit Antunovog učenja u cjelini ugrađivao u stranku do kraja svoga života. Stoga se, tako reći nijedno pitanje koje proizlazi iz stranačke djelatnosti ne može objasniti niti razumjeti bez Antunovih pogleda o prošlosti, o onovremenom trenutku ili budućnosti hrvatskog sela i seljaštva.

Na ovo mi je svojevremeno skrenuo pažnju i prof. dr Vaso Čubriović. Naknadna istraživanja i obrada prikupljene istorijske građe o djelatnosti H(P-R)SS samo su potvrdila potrebu da se ista ocjenjuje u najužoj vezi sa Antunovim opservacijama.

Ovom prilogu uopšte nije cilj da daje neke zaokružene i konačne ocjene o problemu koji tretira. Svrha mu je više da ukaže na značaj preispitivanja svega onoga do čega je Antun Radić došao u izučavanju hrvatskog sela i seljaštva i što je dovelo do osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke.

Po načinu proizvodnje, Hrvatska se krajem XIX i početkom XX stoljeća nije mnogo razlikovala, ni na širem, ni na užem geografskom području, od niza ostalih zemalja. Poljoprivredna proizvodnja bila je dominantan način sticanja dohotka, a sljedstveno tome, poljoprivrednici su činili uglavnom najveći broj stanovništva.²⁾ Društveno-ekonomski položaj stanovništva Hrvatske bio je uslovljen nizom faktora, od kojih je većina proizlazila iz prirode austro-ugarsko-hrvatskih odnosa. Ovdje je namjerno izostavljen treći dio poznate složenice — politički, jer seljaštvo, uopšte, nije predstavljalo objektivno nikakav politički faktor. Hrvatski seljaci se po svom položaju nisu razlikovali od miliona drugih širom Evrope, kojima su osnovna sredstva za proizvodnju bili plug i motika. Pojednostavljeno rečeno, na jednoj strani su bili koncentrisani, u malom broju ruku, veliki posjedi, a na drugoj strani sitna gazdinstva, koja su se umnožavala geometrijskom progresijom. Sitni posjed umnožavao se porastom stanovništva i kao posljedica ubrzanog siromašenja seljaštva.³⁾

²⁾ »Mi smo Hrvati seljački narod: od stotinu ima nas 90 seljaka!« Antun Radić, **Sabrana djela**, VII, str. 44; »Pod konac XIX v. u Hrvatskoj se 90% naroda bavilo poljoprivredom, 10% otpadalo je na trgovinu, obrt i činovništvo«. Dr B. Stojsavljević, **Seljaštvo Jugoslavije** (1918—1941), Zagreb 1952. 17.

³⁾ Prema podacima statističkog ureda u Zagrebu iz 1895. g. broj posjeda Hrvatske i Slavonije ispod 5 jutara iznosio je 44,23% tj. gotovo polovinu svih seljačkih gospodarstava. S druge strane, taj broj posjeda obuhvatao je svega 8,4% od ukupne površine svih posjeda, a samo 0,14% posjeda preko 200 jutara zauzimalo je 26,12% od ukupne površine. Prema B. Stojsavljeviću u o. c. 14—15.

V. Landwirtschaftliche Statistik der Länder ungarischen Krone, t. IV, Budapest, ss 10 i 15; prema V. I. Frajdzon, **Razvitje kapitalizma v Horvatiji v konce XIX — načale XX v.** Učenje zapiski Instituta slavjanovedenija, 1964, XX 84

Bez obzira na promjene koje je uslovlila prva faza kapitalističke proizvodnje, na društvene perturbacije manjeg ili većeg obima »osnovica materijalne strane narodnoga života kroz sva minula stoljeća... nije se bitno promijenila.«⁴⁾ Ali je zato njen opseg, od koga je ovisila i opšta društvena pozicija seljaštva, bio u totalnoj ovisnosti od stanja u sferi sveukupnih društveno-političkih kretanja. Iako se kapitalizam u pogledu proizvodnje i produkcionih odnosa, u evropskim razmjerama, približavao svom najvišem stadijumu u Hrvatskoj »postojali su jaki tragovi feudalnog sustava ili čak dominantna uloga feudalizma, stvarni feudalizam u agrarnim odnosima.«⁵⁾ Kakvo šarenilo i kolika izniansiranost je vladala u oblasti poljoprivrede vidi se po karakteru, npr., slavonskog feudalizma koji je bio »agrarno-stacioniran... ekspanzivno kapitalistički, kapitalističko-poduzetnički i spekulartski ulazio u trgovinu na veliko, u industriju i u financiranje kao financijski kapital.«⁶⁾

Društveno-ekonomski i, posebno docnije, politički život u Hrvatskoj ne bi bilo moguće objasniti i shvatiti ako bismo zanemarili činjenicu da su »živeći u sklopu kapitalističkog gospodarstva Austro-Ugarske, sjeverni i zapadni krajevi Jugoslavije bili jače uvučeni u kapitalističko gospodarstvo financijskih i industrijskih središta Beča i Budimpešte nego južni i istočni krajevi«⁷⁾. S druge strane, konstatirati samo postojanje tog odnosa, a ne ukazati, barem marginalno, na njegovu suštinu i posljedice — bilo bi nedostavno za poimanje jaza između novonastajuće hrvatske krupnije buržoazije i mase seljaštva u nacionalno-kulturnoj i političkoj sferi života na čijem će uklanjanju pokušati da porade braća Radići sa nekolicinom istomišljenika.

Od kapitalnog značaja za tempo i opseg ekonomskog razvoja hrvatskog područja u okviru Austro-Ugarske je njegova apsolutna potčinjenost i zavisnost od interesa kapitala iz oba dijela Monarhije. Svi elementi ekonomske politike bitni za reprodukciju i akumulaciju bili su koncentrisani u njenim političkim centrima. Poblize određujući tu realciju, treba spomenuti da je mađarska buržoazija, zbog jedinstvenog hrvatsko-mađarskog ekonomskog područja imala i koristila se svim mogućnostima za potpuno onemogućavanje ili retardaciju razvoja proizvodnih odnosa u Hrvatskoj. Sitna trgovačko-obrtnička buržoazija, koja je devedesetih godina davala ton političkom životu Hrvatske, dobivala je početkom XX stoljeća, u skromnim razmjerama, pandan u krupnoj i finansijskoj buržoaziji. Proces razvoja domaće buržoazije bio je, prema ekonomski razvijenijoj buržoaziji oba dijela Monarhije, u zakašnjenju više decenija, što je dolazilo kao logična posljedica totalne ovisnosti hrvatske privrede od strane ugarskih vladajućih klasa. Premoć buržoazije iz ugarskog di-

⁴⁾ Mirković M., **Ekonomska historija Jugoslavije**, Zagreb, Ekonomski pregled, 1958, str. 21.

⁵⁾ Mirković M., **Ekonomska struktura Jugoslavije 1918—1941**, Zagreb, Nakladni zavod Hrvatske, str. 9.

⁶⁾ Mirković M., **Ekonomska struktura**, 9; V. Karaman I., **Privredni položaj Slavonije u Habsburškoj monarhiji pod nagodbenim sistemom 1868—1918**, Zbornik Historijskog instituta Slavonije, 4. 1966, str. 283—374.

⁷⁾ Mirković M., **Ekonomska struktura** 10.

jela Monarhije na teritoriji Hrvatske postepeno, ali sigurno, gubila je društveno-ekonomsku, pa i političku pozadinu usljed djelovanja zakona kapitalizma. Ekonomska baza te, kvalitativno nove faze razvoja kapitalizma ovog dijela Monarhije bila je akumulacija kapitala. »Taj napredak u akumulaciji domaćeg kapitala velikim dijelom je rezultat intervencije češkog kapitala... (koji) budući da su mu austro-njemački i mađarski kapital konkurenti, djeluje u (tom) pravcu...«⁶⁾. Lišena finansijskog kapitala industrijske koncentracije, nemajući u svojim rukama ni carine, ni poresku politiku, ni željezničku tarifu, njena ekonomska subordiniranost iz godine u godinu je realno bivala sve veća. Ali ta veza krupnih veleposjednika i sitnog plemstva sa partnerima iz ugarskog dijela Monarhije ipak je do izvjesnog stepena privredno jačala njihove pozicije.

U strukturalnim promjenama koje su zahvatile selo u Hrvatskoj, porodične zadruge i uopšte mala gazdinstva su propadali, a srednji i krupniji posjed »se povezuje s trgovačkom buržoazijom u lokalnim trgovačkim središtima koja je akumulirala dobit iz unutrašnjeg prometa, a znatan je profit vukla iz lihvarskog poslovanja na selu. Taj proces (...) stvara veleposjed, a na drugoj strani seljačkog poluproletera...«⁷⁾. Viši, a kvantitativno slabi slojevi buržoazije u Hrvatskoj, objektivnim društveno-istorijskim tokom i tempom razvoja, došli su u jedan evolucionirani raskorak. U dualističkim okvirima, oni su, prema privilegiranom položaju ugarske buržoazije, gubili korak u privrednom razvoju. U samoj Hrvatskoj privredna moć i politička pozicija ove kapitalističke klase bile su izuzetno velike i čvrste. Ona je bila ta koja je isključivo ubirala dio profita, bez obzira na to da li se radilo o uvozu ili izvozu, da li je njegovo porijeklo bilo finansijske, trgovinske, industrijske ili agrarno-poljoprivredne prirode.

Seljaštvo u Hrvatskoj uključeno u kapitalistički način proizvodnje bilo je osuđeno na neumitni proces proletarizacije. To je, prije svega, proizlazilo iz opštih zakonitosti poljoprivredne proizvodnje u kapitalizmu, gdje je tražena vrijednost jednake količine rada znatno niža, a shodno tome i dohodak, nego u bilo kojoj drugoj oblasti privredivanja. S druge strane, da bi se stekla opšta slika položaja seljaštva u Hrvatskoj, posljednjih decenija XIX stoljeća, treba, bar marginalno, voditi računa o tome da je hrvatsko selo, pored nepovoljnih klauzula hrvatsko-ugarske nagodbe, drastično bilo zahvaćeno opšteevropskom agrarnom krizom (od 70-tih godina do 1895. god.). Dok su, s jedne strane, padom cijena žitarica seljački prihodi padali, dotle je, s druge strane, godišnji prihod poreznih organa u Hrvatskoj i Slavoniji rapidno rastao (1872—74. iznosio je 10,131.000, a 1893—95. 22,901.000 forinti). Posljedica tog trenda bilo je nominalno povećanje opterećenja seljaštva za dvije decenije za 100%, a stvarno za 500%, jer je seljak morao prodavati znatno više robe, da bi dobio ekvivalentni novčani iznos za porez, zaduženje, kamate i

⁶⁾ Šidak i dr., *Povijest hrvatskog naroda 1878—1914*. Zagreb, »Školska knjiga«, 1968, str. 224—225.

⁷⁾ Šidak, i dr., *Povijest hrvatskog naroda*, 129.

dr.¹⁰⁾ Relativno vrlo spor razvitak industrije u Hrvatskoj posredno se održavao na karakter flukturacije stanovništva sa sela.¹¹⁾ U ono nešto postojećih tvornica nije bilo gotovo uopšte mjesta za nove radnike sa sela. Proces pauperizacije bio je tako brz i osebujan da ni postojeća veća gazdinstva, crkvena ni plemićka, nisu mogla da apsorbiraju veći broj novostvorenih paupera. Prirodna posljedica bio je neprekinuti proces emigracije u razne evropske, a naročito prekookeanske zemlje.¹²⁾ »Ako uzmemo u obzir da je sveukupno stanovništvo Hrvatske i Slavonije prema popisu iz 1910. iznosilo 2,6 miliona osoba, onda to znači da je samo u prvom deceniju XX stoljeća zemlja izgubila oko 6% stanovnika zbog emigracije. **Stvarni postotak morao je biti znatno veći zbog ilegalnih emigranata koji nisu u taj broj uključeni.**»¹³⁾ Svi navedeni podaci, osim ekonomskog značenja, sadržavaju u sebi isto tako nezaobilazne socijalne i političke implikacije koje su, svaka za sebe, i sve zajedno izuzetno teško pogadale hrvatsko društvo u cjelini.

Među preparatnim pojavama privrednog slabljenja koje je vršio kapitalizam na hrvatskom selu putem stranog kapitala spomenimo i zaduženost privrede. Usporedba zaduženosti poljoprivrede za jednu deceniju, (1900—1910) ilustrativno pokazuje pravac kojim je išlo hrvatsko selo.¹⁴⁾

Zadrugarstvo je jedna od onih institucija koje neizostavno idu uz svaki tretman seljaštva. Nekoliko sumarnih podataka iz te oblasti još će bolje učvrstiti utisak u opštem trendu hrvatskog sela.

Jedna od najstarijih ustanova tog tipa »Hrvatsko gospodarsko društvo«, koje datira iz perioda ilirskog pokreta, bilo je, razmjerno broju podružnica i članova, u stalnom usponu, izuzimajući 1904. godinu. Ali,

¹⁰⁾ V. opširnije Šidak i dr., **Povijest hrvatskog naroda**, 128—129.

¹¹⁾ Prema Ljubici Vuković, odnosno Frajdzonu, porast gradskog stanovništva, kojemu je poticaj dat naročito u periodu 1880—1890, bio je brz, »Za to desetljeće mnogo seljaka ušlo je u grad i porast naselja išao je 2 2/3 puta brže nego rast naselja uopšte (grada za + 40%, svih naselja + 15%)« — Iz Lj. Vuković, **Hrvatski seljački pokret**. Beograd 1940, 26.; Frajdzon, **Razvitije kapitalizma v Horvatii v konce XIX-načele XX v.** Učenije zapiski Instituta slavjanovedenija 1964., XX, 79.

¹²⁾ Prema Lakatoševim podacima, stanovništvo Hrvatske iseljavalo se između 1900—1906. ovako:

1900.	39.829
1901.	38.208
1902.	49.603
1903.	50.331
1904.	33.565
1905.	48.531

Lakatoš Joso, **Narodna statistika**, Zagreb 1914, 64. Mirković M. navodi da se u vremenu od 1901—1905. iz Hrvatske i Slavonije preko okeana iseljavalo u prosjeku 11.000 ljudi godišnje, a samo 1905. broj onih koji je ušao u SAD zinosio je 22.000. **Ekonomska historija Jugoslavije**, 242.

¹³⁾ »**Povijest hrvatskog naroda od 1878—1914**«, 227.

	1900	1910
¹⁴⁾ mjenični dugovi	110,507.000	284,784.000
hipot. zajmovi	53,850.000	114,138.000
zajmovi na obvez	6,808.000	34,265.000

Komadinić Milan, **Problem seljačkih drugova**, Beograd 1934, 14.

broj onih koji su bili članovi u hrvatskom selu predstavljao je »kap u moru«. To Društvo nije moglo da izbjegne ekonomsko-socijalna previranja karakteristična za tu fazu razvoja kapitalizma na selu, i njegove podružnice su »početkom XX v. bile najvećim dijelom, na papiru«¹⁵⁾.

Na inicijativu peštanskih krugova došlo je do osnivanja »vjeresijskih zadruga«, koje su zakonski regulirane 1898. Zadatak im je bio omogućavanje prodora tzv. nenacionalnog kapitala na selo — dakle identično djelatnosti banaka u gradu. »Podmirivanjem kreditnih potreba sela preko vjeresijskih udruga, koje je osnivala upravna vlast, trebalo je u kapitalističkoj privredi ne samo ekonomski već, u krajnjoj liniji, i politički povezivati selo za Peštu«¹⁶⁾ (spac. I. T.)

Seljak, njegova porodica, imanje, poljoprivreda u cjelini postajali su sve više »gladni« novca. Mali posjed, nerentabilna proizvodnja, pad cijena osnovnom proizvodu — žitu od 18,80 na 5,60 forinti neumitno je vodio ka kreditu kao uslovu daljeg opstanka. Početkom XX st. osnovana je »Poljodjelska banka«, koja je »držala pod okriljem one i onakve zadruge koje su, prije svega, odgovarale njenim bankarskim ciljevima« i bile su »u stvari organi banke koji su poslužili u eksploataciji hrvatskog radnog seljaštva od strane hrvatskog klera.«¹⁷⁾

Antun Radić je vrlo jednostavno okvalificirao ovu banku i, indirektno, sve slične pokušaje da se »pomogne seljaku«: »I baš zato, što banka nije drugo, nego banka, baš je zato grieh trubiti, da je ova ili ona banka za narod, da će spasiti narod itd. Banka je banka.«¹⁸⁾

Ovom čisto klasno-nacionalnom faktoru treba pridodati i ulogu nacionalnih suprotnosti između dijela buržoazije u Hrvatskoj i mase ratara, stočara, vinogradara i dr. Brojno ne tako jak, ali privredno snažan sloj buržoazije činili su doseljeni Nijemci, Mađari, a donekle Italijani i Francuzi »koji su u toku historijskog procesa centralizacije Austro-Ugarske potisli uz pomoć habsburške dinastije autohtono neposlušno plemstvo, ili su bili u tom istom procesu odnarođeni domaći plemići...«¹⁹⁾. Najočevidnije njihova snaga se ispoljavala u političkim odnosima. Opšte-društvene protivvrječnosti dobivale su na ovom planu još jednu dimenziju. Ogromna masa stanovništva Hrvatske bila je, zbog izbornog cenzusa, lišena opšteg i jednakog izbornog prava kroz cijeli taj period i poslije prvog svjetskog rata.²⁰⁾

¹⁵⁾ Godina	Podružnica	Članovi
1899	50	8.067
1900	83	14.919
1904	79	15.852
1907	97	13.609

Prema Stojsavljević dr Bogdanu, **Seljaštvo Jugoslavije (1918—1941)**, Zagreb 1952, god. 111.

¹⁵⁾ Ib. 112.

¹⁶⁾ Ib. 116.

¹⁷⁾ Sabrana djela **Antuna Radića**, (?): Stojsavljević dr B. pogrešno navodi izvor. Ne radi se o »Seljaškom nauku« VII, 28; V. Stojsavljević. o. c. str. 116, bilj. 226.

¹⁸⁾ Mirković M., **Ekonomska struktura Jugoslavije 1918—1941**, 11.

²⁰⁾ Frajdzon, o. c. 119.

Na prijelazu XIX u XX stoljeća sve evidentnije su se ispoljavale protivrječnosti oko uloge i mjesta osnovnih društvenih klasa u Hrvatskoj. Državno-pravna shvatanja u potpunosti su apstrahirala seljaštvo kao faktor istorijskih zbivanja. Njegova privredna djelatnost, njegove privredne i društvene ustanove nisu nikog interesirale, niti je ko o svemu tome vodio računa. »Narod« u političkom pogledu, to su bili ostaci feudalaca, kapitalistički skorojevići, školovani ljudi. Ogromna većina produktivnog stanovništva bila je kroz vijekove samo **objekat** u istorijskim procesima bez **svoje** istorije. O interesima tog dijela stanovništva niko nije vodio računa. Na osnovi podjele rada u dužem istorijskom procesu iz ogromne seljačke mase izdvojen je tanki sloj feudalaca i feudalne aristokratije, a zatim i buržoazije. Kao posjednici novih proizvodnih snaga i nosioci novih produkcionih odnosa svjesno i na posredan način mijenjali su način života, sve više se udaljujući od narodnih masa, tj. odnarođujući se. Sve one suprotnosti klasične za novovjekovne odnose eksploatatora i eksploatisanih u Hrvatskoj druge poslovine XIX stoljeća i početkom XX odvijale su se između seljaštva s jedne, i buržoazije s druge strane enormno producirajući neravnomjernost ekonomskog i političkog razvitka.

Iz ovog prikaza obilježja klasno-socijalne i nacionalne slike odnosa hrvatskog društva mogu se nazirati uzroci i motivi pojačanog interesa za sudbinu hrvatskog seljaštva.

Posljednjih godina XIX stoljeća društvene snage u Hrvatskoj sve su se intenzivnije polarizirale. Prodirući kapitalizam je u svom sve ubrzanim nastupu ostavljao dublje i dublje tragove. Društvo se, plastičnije rečeno, približavalo tački raspolučenja. Na jednoj strani su odnosima prema sredstvima za proizvodnju, po samom mjestu u procesu proizvodnje, uložili u političkom životu, kulturnoj djelatnosti bili oni koji su raspolagali tim sredstvima: feudanci, veleposjednici, svećenici, malobrojni vlasnici tvornica, bankari, sitne zanatlije, trgovci, profesionalni političari, inteligencija, birokratija itd. Na drugoj mnogobrojno seljaštvo živjelo je i radilo na malim parcelama najčešće nedovoljnim da ishrani višechlanu porodicu, osuđeno na neumitno siromašenje i novoformirajući industrijski proletarijat lišen svega, osim svojih deset prstiju... Prisustvo građanske klase, koja se tek nalazila u prvoj fazi svoga razvoja, sve se intenzivnije osjećalo i u političkom i u kulturnom životu hrvatskih gradova. Ali ta je ekspanzija bila uvjetovana veoma izraženom ekonomskom zavisnošću njenih nosilaca kako u odnosu na konkurentsku ugarsku buržoaziju, tako još više njihovom istorodnom inferiornošću prema domaćem svećenstvu i veleposjednicima. Inteligencija, po porijeklu vrlo raznorodna (regrutirala se iz redova svećeničke i plemićke aristokratije, ali i iz radničkih i seljačkih slojeva), u odnosu na broj stanovnika gra-

dova²¹⁾ relativno brojna, postojala je u Hrvatskoj na prelazu stoljeća sve ekskluzivniji predstavnik građanskog nacionalizma, smatrajući sebe isključivim nosiocem ekonomske i političke borbe. Kapitalistička proizvodnja radala je postupno i »četvrti stalež« — proletarijat, koji je tada tek kročio na pozornicu društveno-ekonomskog i političkog života Hrvatske.

Hrvatsko društvo pod kraj prošlog stoljeća, u cjelini gledano, nalazilo se u procesu podvajanja. Najznačajnija komponenta tog procesa bilo je spomenuto diferenciranje na klasno-nacionalnoj osnovi.

Stvarni izraz te komponente bili su politički odnosi. Za razumijevanje političkog života u Hrvatskoj nužno je ponoviti istorijski značajnu činjenicu da je mnogo više od tri četvrtine Hrvatske, zbog izbornog cenzusa, bilo lišeno mogućnosti i prava da učestvuje u njemu, da dá izraza svom političkom subjektivitetu. Formu tom izrazu davale su postojeće političke stranke.²²⁾ Ni kod mađarskonog, ni obzoraškog, ni pravaškog vodstva »nije bilo nikakve bitne razlike u političkoj metodi (...) jer je i prvo i drugo i treće vodstvo s narodom računalo samo kao s masom, koja ima služiti nekim višim interesima, za koje i ne zna i kojih ne razumije«²³⁾. Za njih se nije postavljalo uopšte pitanje: »tko smije utjerivati poreze i daće, tko smije zatvoriti i pustiti, tko smije kazniti i pomilovati, tko smije zabraniti i dopustiti«, a upravo »to je ono razkršće, gdje se pučka politika odvađa od 'gospodske'...«²⁴⁾. Ne pokušavajući ni sumarno markirati opštu političku situaciju u Hrvatskoj za period koji je neposredno prethodio pojavi Antuna Radića u javnosti, indikativno bi bilo, barem na posredan način, odrediti položaj seljaštva u političkom životu Hrvatske do 90-tih godina prošlog stoljeća. Ako pođemo od činjenice da je u tom periodu pravaštvo bilo »najjači politički pokret u celoj Hrvatskoj... pokret srednjih slojeva sa osloncem

²¹⁾ Prema popisu iz 1910 — osim Rijeke — gradovi u Hrvatskoj imali su:

Zagreb	79.038 stanovnika
Pula	59.041 stanovnika
Osijek	31.338 stanovnika
Split	21.407 stanovnika

Više od 10.000 stanovnika imali su: Zadar, Šibenik, Karlovac, Vinkovci, Varaždin, Dubrovnik, Trogir, Slavonski Brod, Vukovar. Više od 5.000, a manje od 10.000: Valpovo, Rab, Korčula, Vis, Bjelovar, Koprivnica, Virovitica, Đakovo, Našice, Slatina, Petrinja, Sisak, Sv. Ivan Zelina, G. i D. Stubica, Ogulin, Plaški, Slunj, Sl. Požega. Prema Mirković M., *Ekonomska historija Jugoslavije* 244.

²²⁾ Bogdanov V., *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj od prvih stranačkih grupiranja do 1918*. Zagreb, NIP, 1958, 794.

²³⁾ S. Radić, *K osnivanju hrvatske seljačke stranke*. HM, III, sv. 10, str. 582.

²⁴⁾ S obzirom na to da kada je riječ o ideolozima hrvatske seljačke politike braći Radićima i stranci, uopšte, ima i previše nerazumijevanja prilikom upotrebe termina »gospodski«, »pučki« ili »seljački« — treba istaći distinkciju koju npr., Antun Radić pravi upotrebljavajući termin »gospodska politika«. Pod »gospodom« podrazumijevajući uvijek samo one koji imaju vlast u rukama i vladaju u ime »puka«, on u »Uvodu« u program HPSS detaljnije analizira sadržinu »stare« — konzervativne, »nove« — liberalne ili prave gospodske politike«. (V. *Sabrana djela*, IX — 191—214. Antun Radić, *Pučka politika*. Dio »Uvoda« u program HPSS. Hrvatska misao, god. IV, sv. 6, 254.

u gradskoj sitnoj buržoaziji, te da je pre imao ideje nego organizaciju, pristalice i politički značaj u društvu»²⁵). (Podvukao T. I.) onda dolazimo do zaključka da je seljaštvo Hrvatske, kao najmnogobrojniji dio društva, ostajalo lišeno mogućnosti da postane njegovim subjektom. Objašnjenje tog privrednog paradoksa krije se, između ostalog, i u tome što je »običajnije Stranke prava... radikalna propaganda, ali ne i revolucionarna akcija«. Iako se pravaši interesiraju za socijalne probleme širih slojeva, »ti se problemi gotovo i ne pojavljuju u njihovoj isključivo državno-pravnoj politici«²⁶).

Prema A. Radiću, glavna odrednica »stare« politike, u kojoj je glavnu riječ od francuske revolucije u svijetu, a u Hrvatskoj do sredine XIX stoljeća vodila kršćanska crkva, bio je odnos prema vlasti. Vlast nad zemljom i nad narodom, nadzor i tutorstvo nad svakim, gdje se bez gospodarevog odobrenja niko nije smio udaljiti sa imanja npr., a ni pomisliti da se suprotstavi gospodskoj volji ili mišljenju (str. 256). Znači totalna ovisnost puka od gospode. Antun Radić shvata i iznosi protivrječnosti tih odnosa: nemogućnost daljeg razvoja proizvodnje pri vezanosti seljaka (voljom gospodara) za zemlju ni održivost crkvenih dogmi u oblasti razvoja naučne misli. Ali i odmah utvrđuje da od plodova »nove« liberalne politike, ustava ili »konstitucija« po kojima vladari neće vladati sami nego s narodom, a narod će birati zastupnike u Sabor, koji će izglasavati zakone, narod — puk neće imati ništa. (258)

Analizirajući »novu gospodu«, on ističe proširenje njene socijalne osnovice. »Staroj gospodi« (plemićima i svećenicima) pridružuje se i »nova«: novi bogataši, tj. tvorničari, bankari, školovani ljudi, prije svih pravnici i novinari. Za politiku »nove« gospode nalazi dosta toga i pozitivnog (u pogledu nauke i prosvjete, zatim prometa i veza) i negativnoga (odnarodivanje gospode — prosvjetom i čistoćom, udobnošću života!?), ali opšti mu je zaključak »da se u glavnoj stvari nova gospodksa politika od stare ne razlikuje: jedna i druga daje na koncu konca vlast samo gospodi« (261 podvukao T. I.). Dublje sagledavanje ove »analize« navešće na jednu konstataciju bez koje bi shvatanje suštine učenja Antuna Radića, programa HPSS i aktivnosti Stjepana Radića, istorijskog mjesta i uloge HSS-a i hrvatskog seljačkog pokreta bilo nemoguće.

Naime, Antun Radić je svoji m shvatanjem uloge osnovnih društvenih činilaca (ne može se reći klasa, jer ih on nije ni uočavao ni tretirao kao takve) — gospode i puka odredio programatski ciljeve puka, tj. hrvatskog seljaštva, te metod njihovog ostvarenja.

Apstrahirajući posljedice koje je »proizvodio« narastajući kapitalistički način proizvodnje²⁷, on je bio duboko ubijeđen da su »novi političari za kratko vrijeme stvorili bezbroj zakona... Osim toga pisani su ti zakoni takvim čudnim nekakvim gospodskim i učenjačkim jezikom,

²⁵) *Istorija Jugoslavije*. Beograd, Prosveta, 1972, 312; Opširnije o pravaštvu u najnovijoj studiji M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*. Zagreb, Institut za Hrvatsku povijest, 1973, 451.

²⁶) Sidak i dr., *Povijest hrvatskog naroda*, 130.

da toga obično čovjek nikako ne može razumjeti. I baš ovi toliko i tako nejasni zakoni — oni su uzrok da je nova politika prešla posve u gospodске ruke, tako ... da je nova politika postala kao njeka tajna gospodска čarolija, koje nitko ne razumije». (spac. T. I. — str. 260).

Ovaj eksurs je bio nephodan, jer nas поблиže upućuje na zaključak da je Antun Radić kao rijetko koji javni radnik u Hrvatskoj uočio i bio svjestan sve veličine i značaja perturbacija hrvatskog društva s kraja XIX stoljeća.

Dr Antun Radić je od 1897. do 1899. uređivao izdanje Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti »Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena«, a kao produkt te njegove djelatnosti proizašla je značajna »Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu«, kojom je postavio temelje etnografskoj nauci u Hrvatskoj, odnosno osnove na kojima se docnije razvijao hrvatski seljački pokret.

Kao profesor, književnik, naučnik, čovjek koji je znao i služio se sa više stranih jezika imao je veoma širok dijapazon interesovanja. Od posebnog su značaja njegovi pokušaji da pored rada na čisto empirijskoj nauci temeljito prouči kulturu uopšte »pitanja odnosa kulture i civilizacije, te inteligencije i seljaštva napose... s naročitim obzirom na koristi odnosno štete koje bi od toga nastajale za mali narod kao što je hrvatski«. ⁷⁾

Zahvaljujući svom porijeklu, vaspitanju i obrazovanju⁸⁾, bio je, kao i brat mu, za razliku od ogromne većine školovanih savremenika, u stanju da osjeti svu težinu opšteg položaja seljaštva i smogne, uprkos raznovrsnim teškoćama i zaprekama, snage da pokuša pronaći neka rješenja koja će bitnije utjecati na sudbinu, prije svega svih onih Hrvata koji su do tada bili objekt politike. Osnovna društveno-politička pitanja koja su se postavljala bila su: kako promijeniti temelje politike, kako neutralizirati narastajući jaz između »gospode« i »puka«, kako, puk, učiniti subjektom javnog života, na kakvim osnovama i u kakvim okvirima organizirati hrvatsko društvo. Kao pionir na jednom, potpuno neistraženom području, kao što je bila moderna etnografija, stvarajući u Hrvatskoj u kojoj se sa mnogo više sumnje nego dobronamjernosti odnosilo prema sličnim otkrićima, i nesvjesno je potpao pod uticaje i sa zapada i sa istoka, nalazeći u njihovim autoritetima potporu i potvrde svojih istraživanja. Spomenućemo ruske pisce, odnosno, grupu narodnjaka, znamenitog francuskog kulturno-istorijskog pisca Mišlea. Dok se o uticaju narodnjaka može suditi posredno, A. Radić u

⁷⁾ Murgić B., *Život, rad i misli Antuna Radića*. Zagreb, Hrvatska politička biblioteka, svezak II, 1937, 47.

⁸⁾ Horvat Josip piše o braći Radićima da se »... stekavši školsko zvanje... ušavši u građanski svijet, nijesu... 'pogospodili' ostali su čisti seljaci, naime u gradu im je živjelo samo tijelo, duh im je ostao povezan sa zemljom«. *Stranke kod Hrvata i njihova ideologija*. Beograd, Politika, 1939, 67.

Murgić B., *Život, rad i misli Antuna Radića*. Zagreb, Hrvatska politička biblioteka, svezak 2, 1937, str. 47.

raspravi »Narod« sam piše: »U uvodu u svoju Osnovu nijesam ja ni iz daleka postavio narod na onu visinu, na koju ga je pred po stoljeća postavio Michelet...«²⁹).

Mišle i njegov sljedbenik Antun Radić proučavali su narod, njegovu prošlost, pronalazili i pronašli suštinu svih oblika njegovog unutarnjeg i spoljnog života. Obojica su istražujući, Mišle općenito, istoriju grčko-rimskog naroda i kulture, a Antun Radić, konkretno, analizirajući kulturu hrvatskog naroda tj. oblike njegovog života, došli do zaejdnickog zaključka: narod je sačuvao čistotu svoje autohtone kulture u onoj srazmjeri u kojoj je sačuvao svoj patrijarhalni način življenja. I jedan i drugi zaključili su da se nacija sastoji iz dva dijela, činioca: gospode i naroda.

Za Antuna je to bilo otkriće koje je stvarnost Hrvatske primjerom **potvrđivala**. Nauka i život za njega našli su se na istoj razini. Postojanje jaza dokazivala je i nauka i empirija. Gdje su njegovi korijeni, uzroci? Kako ih prevazići? Na koji način će seljaštvo doći do »riječi« u javnom životu? Ta su pitanja mučila Antuna Radića. U kratkom uvodu svoje »Osnove« on je eksplicite naznačio cilj svojih umnih napora: otkriti uzrok tom jazu. Analizom utvrđuje da razlikama nije uzrok znanje jednih i neznanje drugih (škola), bogatstvo ili siromaštvo, u umnoj ili fizičkoj djelatnosti (radu), u seljačkom ili građanskom načinu odijevanja (odijelo), nego u kulturi.³⁰) U toj tuđinskoj kulturi, kao produktu internacionalne civilizacije koju je »gospoda« objeručke prihvatila i koja je ovladala njihovom dušom i tijelom, on vidi onu iskru koja je rasplamsala podvojenost kod Hrvata. Stari patrijarhalni autohtoni život (tj. kultura života) od strane gradske civilizacije bio je grubo i prezrivo napušten³¹). Opsjednut mišlju da u njegovo vrijeme »narodi vriede toliko koliko vriede u kulturi«³²) ne može se ophrvati viziji koja »otvara mračan pogled, kad pomislimo, da bi se vremenom mogla u naš narod useliti ova kultura; kad bismo imali posla s onom bezprincipnošću, onim pomanjkanjem poštenja i svake obiteljske bilo rodoljubne, bilo čovječije svetinje, koja se opaža u mnogim slojevima drugih 'kulturnih' naroda.«³³) Istražujući genezu hrvatske kulture i našavši ishodište problema savremene Hrvatske u onoj drugoj kulturi, on se žarom apostola angažirao u radu za očuvanje autohtonih elemenata te hrvatske kulture. Tu se on sukobio sa novim problemima. Prihvatajući Mišleovu koncepciju o negativnom utjecaju grčko-rimske kulture na očuvanje autohtone hrvatske kulture, bio je svjestan da su to novi izvori mogućih nespora-

²⁹) Zbornik III. Zagreb 1898, str. 183—189 — Prema Murgić, o. c. 14.

³⁰) »Prava je razlika — druga kultura (podvukao T. I.) gospoda imaju svoju, narod svoju kulturu. A kad kažemo kultura, mislimo baš ono što je zadaća, da se u Zborniku sabere: »Život, način života«. A. Radić, »Iz osnove za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu«. Akademijin »Zbornik za narodni život i običaje«. Zagreb 1897, str. 1 — prema B. Murgiću, o. c. 8/II.

³¹) »Koliko je u nas ljudi, koji se upravo bore, da izgube sve, što ih veže s narodom, iz kojega su jučer nikli, da zametu svoj trag!« Iz rasprave »Narod«, Zbornik III, Zagreb 1898 — prema Murgiću, o. c. 15/II.

³²) Sabrana djela, XVI, 19.

³³) Sabrana djela, XVI, 11—21.

zuma, jer je taj stav za mnoge mogao da ima značenje potpunog negiranja svega što je civilizacija ugradila u život Hrvata.³⁴⁾ Duboko je bio svjestan činjenice »da se širenjem kršćanstva širila i evropska kultura, upravo civilizacija«³⁵⁾ ne rijetko je isticao da proces nastajanja hrvatske savremene kulture vuče svoje korijene iz ćelija autohtonog patrijarhalnog života hrvatskih pagana, ali da je vrlo duboko prožet i zapadnoevropskim katoličkim utjecajima. Svojim tretmanom mjesta i uloge kršćanstva, odnosno katoličanstva u životu hrvatskog naroda, on je, i direktno i posredno, izvanredno mnogo utjecao na odnos hrvatskog seljaštva, stranke i pokreta prema katoličanstvu i vjeri uopšte. Okrenuvši se kršćanskoj nauci, on se još više uvjerio da je nepodnošljivi položaj seljaštva u hrvatskom društvu u savršenom neskladu sa njenim načelima.

Vidjeli smo da su Antunove analize od samog početka nailazile na negiranje, nerazumijevanje i neshvatanje.

Apstrahirajući subjektivnost ocjena, istorijski je značajno da je Antun otkrio suprotnosti u Hrvatskoj s kraja XIX stoljeća i istakao neodrživost socijalno-političkog stanja hrvatskog seljaštva. Iz analize suprotnosti hrvatskog društva toga vremena rađa se i njegovo originalno objašnjenje postojećih protivrječnosti sela i grada — tuđinskom kulturom. Utvrdivši da je kultura grada import, da ta kultura nije i ne može biti konstitutivni element hrvatske nacije, on je vodio perspektivu hrvatskog društva u oživljavanju autohtone kulture hrvatskog sela. Prema njemu, seljaštvo, taj najmnogobrojniji i najzapostavljeniji dio hrvatskog društva, ono koje živi od svojih deset prstiju, »pluga i motike«, trebalo je da zauzme odgovarajuće mjesto i ulogu u budućem razvoju hrvatskog društva. Ono najpozitivnije iz nepatvorene hrvatske seljačke kulture svakodnevnog života trebalo je savremeno hrvatsko društvo objeručke da prihvata kao uslov svog opstanka, a i daljeg napretka. Radeći na »Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu«, on je postao duboko ubijeđen da neiskvareni odnosi koji su vladali među seljacima u njihovim porodicama, na stoljećima izgrađivan i ustaljen i od svijuju poštovan red među starijim i mlađim, ženskim i muškim dijelom porodice, običaji svakodnevnog života i rada, jednom riječju opšte vrline seljaštva, treba da budu sačuvane od svih natruha čovjekove civilizacije i »gospodske politike«. Ne samo da treba da budu sačuvani nego da ti raznovrsni oblici seoskog života treba da čine temelj cjelokupnog društva. I nakon formaliranja tih postavki, nakon osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke, pisao je da »kulture, nema bez doma, bez rada, bez poštovanja ili kulta onoga, što su nam stariji ostavili — a civilizacija

³⁴⁾ »Pa što sam upazio?« — piše 1898. godine A. Radić. »U ono malo pismene kritike opazio sam bojazan: da sam evropsku kulturu stavio ispod narodne barbarštine. A usmena je kritika, koliko sam mogao čuti, s jednakim nezadovoljstvom osudila ono moje više naslućivanje nego otvoreno kazano mišljenje o nekom superioritetu 'naroda' nad 'gospodom'«. Prema Murgiću, o. c. 14/II.

³⁵⁾ A. Radić, *Kako čovjek postaje čovjek*. Prema Murgiću 4/II.

sve to briše.³⁶⁾ Na drugom mjestu dopunjava i, tako reći, brani svoje stanovište: »Ne bismo htjeli, da nas tko krivo shvati. Nismo laudatores temporis acti, ne hvalimo bezuvjetno 'starih dobrih vremena' kao da onda nije bilo nikakve prevare³⁷⁾. U stvari, on je bio i ostao uvjeren da »poštovanje narodnih hrvatskih tradicija ima (rad Hrvata) biti vrsta rodoljublja koja mora da ide za tim, da se zbaci utjecaj tuđinski³⁸⁾.

Seljaštvo i njegova kultura postaju za A. Radića jedini faktor i temelj prevazilaženja protivrječnosti hrvatskog društva koje je sve više bilo zahvatano kapitalističkom proizvodnjom i novim društvenim odnosima. Za njega je to što se dešavalo bilo sukob »tradicije« i novovjeka »civilizacije, a sve ono što civilizacija sa sobom donosi u pravilu je više dobro, da postojeću domaću samoniklu kulturu u njezinom razvoju sprječaji, pače i uništi³⁹⁾.

Antun Radić učenjak, književnik, intuitivni filozof, kome je istorijski materijalizam bio potpuno stran, pošavši od seljaštva, tragaajući za temeljima na kojima bi se i »gospoda« i »puk« mogli prestrojiti i dalje organizirati život — vratio se seljaštvu, tj. ostao na osnovama njegove (seljačke) kulture života. Time je zatvorio krug istorijskog zbiivanja. Cijelu svoju ideologiju gradio je na primarnoj društveno-istorijskoj ulozi seljaštva u Hrvatskoj u etapi definitivnog prelaza feudalizma u kapitalizam. Antunova osuda gospode, njegova ocjena seljaštva, kao najpozitivnijeg dijela hrvatskog društva, i vizija seljačke države i vlade nisu po V. Bogdanovu nešto originalno u novovjekovnoj hrvatskoj istoriji. »Mnogo prije braće Radića te je principe zastupao Ante Starčević.⁴⁰⁾ Ali je, nema sumnje, originalan Antunov pristup u izučavanju savremene problematike hrvatskog društva i njegovo »otkriće« o ulozi kulture u poremećenim društvenim odnosima Hrvatske s kraja XIX i početkom XX stoljeća.

Imajući pred sobom rezultate od kojih je došao Antun Radić, istražujući prošlost i tadašnji trenutak Hrvatske, može se reći da je njegovom pristupu i analizi apsolutno nedostajao istorijsko-materijalistički aspekt prilaza. Da je on polazio s tih pozicija, otkrio bi jaz između »gospode« i »puka«. Samo kultura se ne bi pojavila kao u zrokoj, realno i objektivno, postojećoj protivrječnosti osnovnih društvenih snaga, nego kao jedna od mnogobrojnih posljedica odnosa istih u sistemu sve intenzivnije kapitalističke proizvodnje, kao posljedica neumitnih klasnih razlika. Ovakvo je ta sfera ljudske djelatnosti, u tumačenju A. Radića, istraživana i ocjenjivana sa čisto idealističkog stanovišta. I samo zbog toga je on i upao u zabludu da može i treba »zauzstaviti točak istorije«, »spasiti« Hrvatsku pomoću autohtone kulture njegov sela.

³⁶⁾ *Sabrana djela*, VIII, 73, *Kako čovjek postaje čovjek*, »Božićnica« 1910. Zagreb 1909.

³⁷⁾ *Sabrana djela*, XVI, 11 — *Dva društva*.

³⁸⁾ *Sabrana djela*, XVI, 8 — u povodu II sveske »Zbornik za narodnu život i običaje« — *Obzor* 1898, br. 53.

³⁹⁾ *Sabrana djela*, XVI, 171 — *Kultura u našoj pokrajini*.

⁴⁰⁾ V. Bogdanov, *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj*, 788.

Istorijski materijalizam on je apodiktički odbacivao, jer je rušio ono što je, po njemu, bilo početak i kraj prebrođavanja jaza između grada i sela: tradicije čovječanstva i naroda.⁴¹⁾ Ni socijalizam, a ni komunisti po njegovim krajnje uprošćenim shvatanjima, nisu mogli garantirati ono što je, u buržoasko-kapitalističkom društvu, razvijenom ili nerazvijenom — bitno: imetak, privatnu svojinu. »Socijalizam je, prema A. Radiću, nauka po kojoj bi ljudi imali nastojati da imetak (podvukao T. I.) bude zajednički svim drugovima, a pojedinac da nema nikakvog imetka...«⁴²⁾ Za oba brata može se reći da su socijalizam i socijaliste ocjenjivali sa nivoa sredine u kojoj su živjeli, što znači s primitivnog i zaostalog stanovništva. Antun je iskreno pisao da su, oko 1898, za njega socijalisti bili »njekakvi strašni ljurdi, po prilici kao razbojnici«. Iako je već 1903. promijenio to mišljenje o njim kao ljudima, ipak je, upoznavši se sa socijalističkom literaturom, izjavio: »ne slažem se sa socijalistima i (.) njihova nauka ne valja.«⁴³⁾ Ne može se reći da Antun nije vidio i neke značajne posljedice koje je izazivao kapitalistički način proizvodnje u Hrvatskoj⁴⁴⁾. On nije ni mogao, ni htio, objektivno, zbog svog idealističkog pogleda na svijet da se otrgne od svojih originalnih temeljnih misli ugrađivanja svega onog pozitivnog iz života hrvatskog seljaka u život cijelog hrvatskog društva XX stoljeća.

Ali je zato pokušao subjektivno, riječju i djelom, da rezultate svojih istraživanja praktično realizira i primjeni. Završivši 1897. »Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu«, a 1898. zaokruživši, pod uticajem Mišlea i ruskih narodnjaka, svoju teoriju o ulozi i značaju autohtone hrvatske kulture, počeo je svoj pionirski i misionarski rad na »Domu« — »Listu hrvatskom seljaku za razgovor i nauku«. Jedna studija o sadržajnoj vrijednosti priloga izašlih od prvog broja (15. 12. 1899) do osnivanja stranke — pod kraj 1904, kada je **Dom** dobio »zamjenu« u **Hrvatskom narodu** — potvrdila bi doslovice dosljednost Antunove orijentacije isključivo prema seljaštvu, koja je bila zacrtana i u Prvoj riječi čitaocu.⁴⁵⁾ Prvi put u historiji hrvatsko seljaštvo dobilo je novine koje su stvorene isključivo za njega i koje su učinile, biranom pisanom riječju, takav revolucionarni utjecaj, kakav su ostvarili poslije toga samo još svjetski ratovi. Na stranicama **Domića**, kako ga je Antun volio zvati, sve su se češće mogli da pročitaju tekstovi koji su bili politički intonirani, ali u kojima je, dosta stidljivo, počela

⁴¹⁾ **Sabrana djela**, I, 179.

⁴²⁾ **Sabrana djela**, VII, 152.

⁴³⁾ »Dom«, IV, br. 4 od 26. 2. 1903; **Sabrana djela**, V, 49—50.

»Socijalizam je Stjepan Radić apriori odbijao, a djela naučnog socijalizma iz principa nije čitao« — veli Vasa Bogdanov. (**Historija političkih stranaka u Hrvatskoj**, 786).

⁴⁴⁾ »Istina je: hrvatski seljaci su danas velikim dielom bogci i prosjaci... Kako je dakle (hrvatski narod) postao bogac i prosjak? **Ne možemo, ne smijemo odgovoriti, kako bismo htjeli...** (podvukao T. I.) sad treba pomoć, — ako se može, i ako tko — hoće!«. **Dom**, god. II, br. 5; **Sabrana djela** III, 83.

⁴⁵⁾ »Ovaj se list piše i izdaje za onaj naš hrvatski svijet, koji znade samo čitati, a nije učio nikakvih većih škola... (jer), mi Hrvati **dosad** nemamo lista, koji bi jednakom korišću i jednako rado mogli čitati **svi seljaci i seoski ljudi**«. (Podvukao T. I.) **Dom** I, br. 1; **Sabrana djela** II, str. 1.

da provijava jedna sasvim nova tendencija — trasirana je jedna aktivistička politika naspram »gospode«, koja je trebalo da bude prožeta seljačkim životom⁴⁶). Taj list, u vlastitom izdanju, bio je za Antuna poligon na kome je pokušao, i u cjelini uspio, da za buduće organizaciono okupljanje hrvatskih seljaka, prosvjeđivanjem politički i kulturno priprema to seljaštvo, čije je sposobnosti djelovanja u budućnosti vizionarski osjećao. U tom **Domiću** stvarno se izgrađuje ideologija buduće seljačke stranke⁴⁷). Poslije prvih početnih teškoća (i koju godinu nakon osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke), hrvatski seljaci su u potpunosti slijedili Antunovu poruku: »To neka budu prave seljačke novine! Tu neka se čuje seljačka rieč, tu neka se vidi seljačka tuga i žalost i ciela seljačka duša. To neka bude štono gospoda kažu seljački f o r u m«⁴⁸). Gotovo uporedo sa naporima da hrvatsko seljaštvo vaspitava i osvješčuje u nacionalno-socijalnom duhu, da ih ujedinjuje riječju oko samo njihovih zajedničkih elemenata (seljaštvo naspram »mađarona«, »gospode«), Antun je od početka izdavanja **Doma** permanenteno i vremenom sve češće operirao sa mogućnostima i potrebama organiziranja seljaštva na osnovama tih zajedničkih elemenata. Godine 1901. on je samo postavljao uopšteno pitanje: »Hoće li se i seljaci skoro dđići, da i oni 'čuvaju' i brane svoje interese? To bi bio najveći i najjači 'ceh' na svijetu.«⁴⁹) Antun Radić je, duboko ponirući u bit seljaštva uopšte, svoje opservacije i refleksije o hrvatskom seljaštvu prenosio na stranice **Doma**, koji je to isto seljaštvo primalo kao svoju novu religiju. Taj zatvoreni krug »hrvatsko seljaštvo — Antun Radić — hrvatsko seljaštvo« je nezaobilazan u tretmanu faktora koji su prethodili pojavi HPSS. Svakodnevni život i sudbina tog seljaštva bili su osnovno vrelo svih njegovih misli i ocjena koje su nalazile, baš u tom seljaštvu, najpogodnije tlo za svoju reinkarnaciju. Karakterističan je stav A. Radića prema »staleškoj borbi«⁵⁰) koji je formuliran mnogo prije nego što je i bilo pomena o političkoj stranci hrvatskog seljaštva, a to isto seljaštvo ga je konsekvetno sprovodilo više od četiri decenije. Uostalom, istovetan slučaj bio je gotovo sa svim ostalim temeljnim Antunovim mislima: o socijalnom miru, pravdi, seljačkoj državi, čovječnosti, vjeri u boga... Isključiva orijentiranost na seljaštvo kao osnovnu polugu društva rezultirala je, indirektno, u introvertnosti tog najbrojnijeg dijela hrvatskog stanovništva prema svim ostalim društvenim snagama naših zemalja u XX stoljeću. Ideolog hrvatskog seljaštva otišao je u drugu krajnost. Dok su sve postojeće, tzv. »gospodarske« građanske stranke potpuno zanemarivale kulturni i socijalni rad među seljaštvom, ne ispoljavajući ni minimum sluha i osjećanja za najbrojniji faktor društva u Hrvatskoj, dotle se A. Radić isključivo posvetio radu

⁴⁶) »Hodite ovamo k nama, mi smo jedini pravi i čisti Hrvati!«. U takvu se politiku »Dom« nije ni malo miešao, ali pokazati, što nas tare i bije, otvarati oči da narod vidi malo dalje od nosa... — to ne škodi, mislim ja. »Dom«, II, br. 15; **Sabrana djela** III, 266.

⁴⁷) Horvat J., **Stranke kod Hrvata i njihova ideologija**, 69.

⁴⁸) **Dom** III, br. 9; **Sabrana djela**, IV, 142.

⁴⁹) **Dom**, II, br. 5, od 8. 3. 1901; **Sabrana djela**, III, 86.

⁵⁰) »Reći ću vam, proti čemu je 'Dom:' 'Dom je proti svakoj borbi među staležima«. **Dom**, II, br. 20 od 25. 10. 1901; **Sabrana djela**, III, 352.

na formiranju njegove samosvijesti i izgradnji političke samostalnosti. Tako je hrvatsko seljaštvo i dalje, teorijski i praktično, ostalo izolirano kao činilac savremenih kretanja.

U članku »'Pravaši' i 'nagodbenjaci'« piše da Hrvatima (tu uvijek misli na seljaštvo koje »guta« sve ostalo) nije mjesto ni kod jednih ni kod drugih, ali gdje onda? Budući da je svjestan stepena svijesti Hrvata — seljaka u tom trenutku, on umiruje i sebe i svoje čitaoce (seljake) riječima: »malo bolje na tanko razložiti ću vam to drugi put, — i ako se mnogi srde, što ja na prvi put nikad do kraja ne dođem. Ali nisam ja tomu kriv. Da je tako počeo 'Dom' barem prije 20 godina, — ono bi bio 'prvi put', a ja bih sad mogao odmah krenuti na 'drugi put'«⁵¹⁾. Tačno godinu dana kasnije Antun je konkretnije pisao o potrebi da seljaci već krenu tim »drugim putem« i »uzmu stvari u svoje ruke«. Bio je siguran da se taj početak neumitno približava, ali je istovremeno i otvoreno računao sa nerazumijevanjem i otporima. Gospodsku politiku trebalo je da smijeni »seljačka«, koju bi vodila »hrvatska seljačka stranka«. U zamišljenom dijalogu »pro et contra« njemu je prebačeno: »Tko je vidio, da seljak, muž i prostak vodi politiku?! To je bio i bit će posao za inteligenciju, za gospodu. . . Idi, bježi ća i sa seljačkom strankom i sa seljačkom politikom! . . . Šta zna seljak u politici?!«. a Antun odgovara: »... neću ni ja seljaka učiti 'politike' . . . — jer, da vam pravo kažem, prvo: ja malo držim do politike kakva je danas kod nas; a drugo: onakve politike, na koju vi mislite, — takve politike. . . seljak. . . i ne može razumjeti. . . Pustimo za sada na stranu i seljačku politiku i seljačku 'stranku', pa recimo ovako: Vreime je već, da se i seljaci sami za sebe postaraju. . . Ne pazeći mnogo na gospodsku tugu i njihove zdravnice narodu. Ne moraju se seljaci složiti protiv takvoj ili bilo kakvoj drugoj gospodi. . ., ali seljak neka vazda i uvijek misli ovako: Dobro i hvala ti gospodine, što si mi i ti prijatelj; . . . Najprvo ću ja sam gledati za se, . . . Kad tako počnu misliti hrvatski seljaci, to će biti početak hrvatske seljačke 'stranke'. Ali još nisu počeli ni misliti. . .«⁵²⁾.

Mr Tomislav Išek

LA PAYSANNERIE DE LA CROATIE À LA FIN DU XIXe ET AU DÉBUT DU XXe SIÈCLE ET LES POINTS DE VUE D'ANTUN RADIĆ SUR SON RÔLE SOCIAL

Parmi les travaux où l'on a jusqu'à maintenant parlé des problèmes concernant le Parti paysan croate, on ne trouvera pas une approche qui traite ses racines idéologiques d'une manière scientifique satisfaisante.

L'article ne représente qu'une partie d'un plus large ensemble et son auteur n'y a pas de prétentions d'un jugement plus approfondi sur le problème en question.

⁵¹⁾ Dom II, br. 6, od 22. 3. 1901; *Seljački nauk*, III, 93—94.

⁵²⁾ Dom, III, br. 5, od 13. 2. 1902; *Sabrana djela*, IV, 69—71.

La paysannerie de la Croatie a été, dans la période mentionnée, pratiquement exclue de la réalité sociale, quoiqu'elle représentât la majorité des habitants (90%). La position sociale et économique de la paysannerie a été conditionnée par un grand nombre de facteurs dont la plupart provenaient de la nature même des relations austrohongroises-croates. La paysannerie croate, faisant partie de la masse exploitée dans le capitalisme, a été soumise à une prolétarianisation inévitable. La composante la plus importante de la société a été sa différenciation à la base nationale et à celle de classes. Des relations politiques ont été l'expression réelle de cette composante. Le cens législatif a ôté à plus de trois quarts des habitants la possibilité et le droit de donner l'expression à sa subjectivité politique.

A. Radić voit bien que les changements sont nécessaires. Il étudie la «vieille seigneurie» (fabricants, bancaires, hommes cultivés), et il constate que «la nouvelle politique seigneurial ne diffère pas de la vieille, car les deux ne donnent le pouvoir qu'à la »seigneurie«. En analysant les facteurs fondamentaux de la société, la »seigneurie« et le »peuple«, il ne les traite pas en produit de classes, car la notion de la »lutte de classes« lui était absolument inconnue. Il a constaté que **»les lois peu claires étaient la cause** du fait que la nouvelle politique s'est trouvée définitivement dans les mains de la seigneurie«. Malgré sa non-compréhension du fond même de la première phase du développement du capitalisme, il s'est rendu compte de l'importance des perturbations de la société croate vers la fin du XIXe siècle.

La chose très importante dans l'oeuvre d'A. Radić est l'analyse »du rapport entre la culture et la civilisation, . . . , du point de vue de leur utilité, c'est-à-dire de leur inutilité pour le peuple croate«. De toute la force de son être, il s'est adonné au travail qui lui donnerait la réponse aux questions telles que: comment changer les fondements de la politique, comment neutraliser l'abîme de plus en plus grand entre la »seigneurie« et le »peuple«, comment transformer le peuple en créateur de la vie publique, sur quels fondements organiser la société croate?

En pionnier dans le domaine de l'ethnographie croate moderne, il a été influencé par le groupe des écrivains russes »Intellectuels du peuple« (»Narodnjaci«) et par l'historien et l'écrivain Michelet. En analysant la culture du peuple croate, notamment celle des paysans, les formes de leur vie, il a constaté que le peuple avait gardé la culture autochtone dans la même proportion que sa manière de vie patriarcale. En cherchant les racines de l'abîme, il les trouve dans la culture importée, comme produit de la civilisation. Une telle culture ne pouvait pas,

d'après lui, être l'élément constitutif de la nation croate. Il trouvait la perspective de la société croate dans le renouvellement de **la culture autochtone du village croate**. Il soulignait que la paysannerie et sa culture étaient le seul facteur du dépassement des différences existantes. Son originalité consiste non tellement en priorité qu'il attribue à la paysannerie qu'en »découverte« du rôle de la culture du village croate. Il ne pouvait pas comprendre que la culture n'était pas la cause des différences sociales, mais seulement une de nombreuses conséquences des rapports dans la système de la production capitaliste croissante. C'est sur cette base fausse qu' A. Radić a commensé à se préparer avec son frère Stjepan à la fondation du Parti paysan croate.